

Ana Miljević¹
Filozofski fakultet,
Univerzitet u Novom Sadu
Prимljeno: 1. 7. 2016.
Prihvaćeno: 8. 11. 2016.

doi: 10.19090/gff.2016.2.35-48
UDK: 1 Aristoteles
379.8
Originalni naučni rad

ARISTOTELOV POJAM DOKOLICE (Ἡ ΣΧΟΛΗ): APORETIČKI PRISTUP

Neposredan povod za istraživanje sprovedeno u ovom radu je odnos savremenih autora prema Aristotelovoj filozofiji kao prema istorijskom monumentu u kome se pronalazi jedino početak misli, ali ne i samo promišljanje o stvarima koje su uzete u razmatranje. Svrha istraživanja je da se do refleksije dovede problem koji je prouzrokovao predstavljeno stanje stvari u dobu nakon kraja filozofije, kroz nesistematski pristup Aristotelovim pojmovima. Aporetičkim pristupom se pojam dokolice (σχολή) prati kroz Metafiziku, Politiku i Nikomahovu etiku. Rad pronalazi teškoće u razumevanju dokolice kao samog slobodnog vremena analizirajući odnos pojmova θεωρητικός βίος i εὐδαιμονία. U okviru onog odnosa σχολή se pokazuje ne više kao odsustvo rada ili brige, već kao otkrivanje punoće bivstvovanja. Teorijski život (θεωρητικός βίος) je krajnja svrha čoveka i njegovih nastojanja koja se ostvaruje u pojmu blaženstva (εὐδαιμονία), a koji odgovora Aristotelovoj odredbi čoveka kao bića koje poseduje *logos*, dakle um koji razume i sabira bivstvovanje bivstvujućeg. Otuda rad ne isključuje vezu sa pojmom vrline ali posmatrajući je višeznačno pokazuje da εὐδαιμονία nije stanje modernog čoveka, bez obzira na to da li poseduje moralne ili umne vrline, jer moderni čovek nema σχολή u Aristotelovom smislu pa mu se i ne otkriva punoća bivstvovanja.

Ključne reči: Aristotel, bivstvovanje, blaženstvo (εὐδαιμονία), dokolica (σχολή), θεωρητικός βίος.

U godini u kojoj proslavljamo 24 veka od rođenja Aristotela², čini se da nikada nisu bili glasnjiji i brojniji povici onih koji tvrde da je Aristotelova misao obeležila savremenu civilizaciju na svim razinama. Naše pozitivne nauke od fizike preko biologije i meteorologije do psihologije i sociologije pronalaze svoju osnovu, kako istorijsku tako i metodsku, u Aristotelovim spisima (Durand, 1926) skupljenim pod nazivima: Φυσικῆς Ἀκροάσεως (A-Θ), Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς (A-B), Μετεωρολογικῶν (A-Δ), Περὶ ψυχῆς (A-Γ), *Parva naturalia* (od Περὶ αἰσθήσεως καὶ αἰσθητῶν pa sve do Περὶ ἀναπνοῆς), Περὶ ζῶων κινήσεως, Περὶ πορείας ζῶων, Περὶ ζῶων γενέσεως (A-E), Τῶν μετὰ τὰ φυσικά (A-K), Περὶ οὐρανοῦ (A-Δ), Ἠθικῶν Νικομαχείων (A-K), Ἠθικῶν Εὐδημίων (A-Η), Πολιτικά (A-Θ). Aristotelova

¹ anamiljevic@ff.uns.ac.rs

² Grčka je kao članica UNESCO uz podršku Kipra, Poljske i Srbije, proglasila 2016. godinom rođenja velikog filozofa i naučnika. Tim povodom je u Stagiri nedavno održan kongres posvećen Aristotelu (Aristotle World Congress 2016) u organizaciji Aristotelovog Univerziteta (Aristotle University of Thessaloniki).

Τέχνης ῥητορικῆς (A-Γ) i Περὶ ποιητικῆς se smatraju osnovom svake teorije drame (Boyle, 2010), dok Aristotelova „logika“ (Κατηγοριαί, Περὶ Ἑρμηνείας, Ἀναλυτικῶν προτέρων (A-B), Ἀναλυτικῶν ὑστέρων (A-B), Τοπικῶν (A-Θ), Περὶ σοφιστικῶν ἐλέγχων) od strane vizantijskih istraživača objedinjena pod nazivom Ὅργανον (Solmsen: 1944), zauzima u savremenim tumačenjima poziciju ne samo onoga što svakoj nauci predhodi, niti *organona* kao pukog oruđa mišljenja, već nauke nauke (Koller: 1959, 67-74), ili nauke same (Reale:1990, 551)³.

Paradoksalno, iako je *Corpus Aristotelicum* u prošlom veku doživeo brojne reprinte, autori se slažu i u tome da nije bilo veka u kome su brojnije studije počinjale sa Aristotelom, a koje istodobno manje razumeju dubinu Aristotelovog uvida u problem koji razmatraju i od njega se više udaljavaju.⁴ Kao očigledno, nameće nam se pitanje šta je uzrok ovog površnog odnosa modernih mislilaca prema Aristotelu, i to kakav način mišljenja determiniše naše doba. Pitanje je, dakle, opšte i na njega se stoga mogu dati isto tako opšti odgovori. Tako se navodno opravdanje za pokazano stanje stvari uvek može naći u duhu vremena, „trendu“ epohe, u nefilozofičnosti tehničkog i tehnološkog napretka, ali i u opštim mestima o kraju istorije, umetnosti, pa i same filozofije koja se nad nama nadvijaju još od februara 1806.⁵ težinom pre svega Hegelovog (Hegel) uvida, a koje nije strano ni našem veku. Čini se, ipak, da bi navedeno opravdanje i samo bilo deo nepravednog čitanja Aristotelovog uvida u, i danas, goruća pitanja, deo površne kitnjaste učenosti, koja ne samo da nas udaljava od Aristotela, već i promašuje samu bit filozofske upitanosti. A ona, naša filozofska upitanost, ne bi trebalo da pristane na *circulus vitiosus* kao na svoje krajnje ishodište, već bi njome trebalo da se utvrdi: 1. koje je to prelomno mesto ili jasnije koji je to ključni problem u nas „savremenih“, koji nas udaljava od Aristotela i grčkog duha toliko da nas zapravo udaljava od filozofije same; 2. koji bi nam pristup Aristotelovoj filozofiji omogućio razumevanje ovog ključnog problema i odgovor na isti.

Čini se da koren naše zablude zaista leži u tome što dolazimo kao potonji, te u misli da kao potonji treba da sudimo predhodnicima nadmeno ih tumačeći iz sadašnjosti. Ukoliko se razumevanje naših predhodnika, a time i Aristotela ne odvija, kako to Niče (Nietzsche) u *Nesavremenim razmatranjima* primećuje, iz dozrelosti i plemenitosti najvećih napetosti modernog doba, opasnost da se prošlost unizi je gotovo neizbežna (Niče, 1990:48). Znatno ranije, 1872. godine, je Niče ovu opasnost odredio kroz „dva pojma“ kojima se moderno doba razlikuje od

³ U svojoj istoriji filozofije, Reale doslovno kaže: “Naturally, it is possible to say that logic is a science itself in the sense that its content is given precisely by the operations of reason; that ens tamquam verum (being as true logical being) that the Stagirite has distinguish.” (Reale, 1990: 351)

⁴ Takođe se to jasno vidi i na primeru Aristotelovog pojma dokolice, što jasno pokazuje Owens na početku svoje studije: „Rather, each writer duly mentions the Aristotelian views about it, perhaps describes them at some length, and then moves on to develop and justify his own particular ideas in ways that have little to do with the Stagirite.“ (Owens, 1981: 714)

⁵ Kada je, naime, prvi deo Hegelove knjige *Phänomenologie des Geistes* ušao u štampu. U noći 14. novembra iste godine Hegel je završio rad na *Fenomenologiji duha*, čime je utemeljio razumevanje povesti kao dijalektičko kretanje samosvesti.

antike⁶, a zapravo je reč o Ničeovom određenju modernosti kroz kult rada.

Wir Neueren haben vor den Griechen zwei Begriffe voraus, die gleichsam als Trostmittel einer durchaus sklavisch sich gebahrenden und dabei das Wort "Sklave" ängstlich scheuenden Welt gegeben sind: wir reden von der "Würde des Menschen" und von der "Würde der Arbeit". Alles quält sich, um ein elendes Leben elend zu perpetuieren; diese furchtbare Noth zwingt zu verzehrender Arbeit, die nun der vom "Willen" verführte Mensch—oder richtiger—menschliche Intellekt gelegentlich als etwas Würdevolles anstaunt.⁷ (Nietzsche, 1872, Para.1)

Ničeov uvid, naravno, nije nimalo slučajan, već dovodi do refleksije pojavu koja se u njegovo doba tek naslućivala: modernu zaokupiranost radom, tako stranu slobodnom građaninu polisa.⁸ Iza zaokupiranosti radom leži zapravo opčinjenost proizvodnjom, ili Aristotelovim jezikom rečeno onom poetičkom. Međutim, istorijski početak filozofije je po Aristotelu uslovljen upravo oslobađanjem čoveka od neophodnosti staranja za životne potrebe, a time i od iscrpljujućeg rada. Iako, kako je to Kraust (Chroust) u svojoj brojnim studijama koje se oslanjaju na Aristotelov dijalog *Περὶ φιλοσοφίας* pokazao, Aristotel ističe i druge istorijske uslove važne, ne samo za pojavu filozofije već i umetnosti, mitologije i gotovo svakog oblika nauke,⁹ za nas je od izuzetne važnosti ono što Aristotel ističe na početku svoje *Metafizike*, 981b-983a. Filozofija je, kada smo već kod onog istorijskog i spoljašnjeg, nastala tamo gde je moguće σχολάζειν.¹⁰

ὄθεν ἤδη πάντων τῶν τοιούτων κατεσκευασμένων αἰμὴ πρὸς ἡδονὴν μηδὲ πρὸς τάνγκαῖα τῶν ἐπιστημῶν εὐρέθησαν, καὶ πρῶτον ἐν τούτοις τοῖς τόποις οὗ πρῶτον ἐσχόλασαν: διὸ περὶ Αἴγυπτοναὶ μαθηματικαὶ πρῶτον

⁶ Slična zapažanja Niče iznosi u *Rođenju tragedije iz duha muzike*, ali i u aforizmima u kojima se takođe moderni vek karakteriše radom, ovog puta s obzirom na umetnost. O ovome opširnije govori M. Đurić u *Niče i metafizika*.

⁷ „Mi Moderni prednjačimo nad Grcima u dva pojma, koja služe kao uteha našem svetu koji robuje strašljivo zazirući od reči „rob“; mi govorimo o „dostojanstvu čoveka“ i „dostojanstvu rada“. Sve se muči da bi jadajući se produžavalo jadan život; ova očajna potreba prisiljava na iznurujući rad, kome se čovek prevaren od „volje“ divi - ili tačnije- kome se ljudski intelekt kao nečemu veličanstvenom divi.“ (prev. auto.)

⁸ Niče koristi reč *verführte* tj. prevareni, odvedeni u pogrešnom pravcu. Kako je radni dan do 1833. trajao 18 časova, od 1833.- 1850 godine 15, da bi između 1850. i 1866. bio smanjen na 12 časova, a 1866. godine, nakon Radničkog kongresa u Baltimoru, radni dan je sveden na 8 sati, Niče nije mogao da misli na prekomeran prisilan rad kao takav (radnici su se naime u vreme kada je on zapisao svoje neobjavljeno zapažanje izborili za kraće radno vreme) već na protenstanske principe iz kojih se izvodi duh kapitalizma i sa njim ideologija rada. Ničeovo *Würde der Arbeit* označava zapravo vrednost koju čovek promišljajući sam pojam rada pridaje istom. Istom žestinom Niče kritikuje i modernu koncepciju slobodnog vremena koja svrhu umetnosti određuje kao zabavu, a dokolicu pretvara u lenjost.

⁹ Ističemo na ovom mestu dve važne studije Krausta (Chroust) posvećene ovoj temi: *Mystical relation and rational Theology in Aristotle's „On Philosophy“*, i *Aristotle, Metaphysics 981 b 13-25 A: Fragment of the Aristotelian „On Philosophy“*.

¹⁰ Grčki glagol σχολάζω, koji doslovno znači *imati mira, počivati, dokolan biti (dokoličarati)* je etimološki nastao od glagola έχω (imati) tj. od njegove aoristne osnove ἐσχον.

τέχνηαι συνέστησαν, ἐκεῖ γὰρ ἀφείθη σχολάζειν[25] τὸ τῶν ἱερέων ἔθνος (Aristot. Met. 981b 22-26)

I kad su sva takva već zasnovana, iznađene su znanosti što nisu ni poradi užitka a ni poradi životnih potrebština, i to prvo na mestima gdje bijaše dokolice. Zbog toga su matematička umjeća nastala prvo u Egiptu, jer tu svećeničkom staležu bijaše dopuštena dokolica. (prev. Ladan, T.)

Time je kao ključni problem naše rasprave označen Aristotelov pojam dokolice. Istina retka su mesta na kojima Aristotel kaže jednostavno ἡ σχολή tj. dokolica, kako je uobičajen prevod ove imenice ženskog roda. Naša reč dokolica, ipak ne izražava isto što i grčki glagol σχολάζω. Njena se etimološka osnova ne može pronaći u glagolu *imati*, već je sudeći prema Vuku Karadžiću (Srpski rječnik, 1852: 286) njena osnova *kòlje*.¹¹ U semantičkom smislu, onako kako je pojam σχολή izgrađen u filozofiji Platona i Aristotela, najadekavniji značenje bi bilo *po-imanje*.

Utvrđivanje pojma dokolice kod Aristotela je otežano, kako višeznačnošću kako samog pojma dokolice, tako i onih pojmova koji sa njim stoje u vezi. S druge strane, Aristotelova dela su nastajala kroz dug vremenski period što je učinilo izrazitim terminološke neujednačenosti, više nego što smo navikli kroz dostupne interpretacije. Prema Jegeru osnovni razlog nedovoljnog razumevanja Aristotelove filozofije se nalazi u shematizmu pojmova kojem je ona u istorijskom kontekstu bila izložena, a koji nije primeren izvornoj Aristotelovoj misli:

Der Hauptgrund, weshalb bisher der Versuch einer Entwicklungsgeschichte des Aristoteles unterbleiben ist, war mit einem Wort die scholastische Auffassung seine Philosophie, als eines starken Begriffsschematismus, dessen dialektischen Apparat die Ausleger virtuos beherrschten ohne doch immer von den bewegenden Kräfte aristotelischer Forschungsweise von dem eigenartigen Zusammenspiel bohrender, abstrakter Apodiktik und anschaulichen organischen Formensinns noch eine selbst erlebte Vorstellung zu haben. (Jaeger, 1985: 4)¹²

¹¹ Kao u rečima *dokolan*, *dokona*, a u Crnoj Gori može se kaže Vuk čuti i gen. *Nije mi kolja*. Međutim, svi prevodi su zapravo prevodi nem. *die Müße* i ne odgovaraju grčkom σχολάζω, ni naša reč dokolica niti nemačka *Muße*. Zapravo pojam σχολή se dalje razvio kroz novogrčki i kao takav prisutan je do današnjih dana u terminima: *школа* (srp., rus.), *school* (eng.), *Schule* (nem.)...

¹² "Osnovni razlog zbog kojeg je do sada izostalo ispitivanje istorijskog razvoja Aristotela, ukratko govoreći, je bio u sholasičkom prihvatanju njegove filozofije, kao snažnog pojmovnog shematizma, čiji je dijalektički aparat tumača virtuosno vladao bez da se preispituje pokretačka snage Aristotelovog načina istraživanja, koja se iznova sprovodi u svojevrstnoj međuzavisnosti, apstraktne apodiktičnosti i očiglednog formalnog smisla." (prev.auto.) Jegerov (Jaeger) stav nam donosi zahtev za izvornijim razumevanjem Aristotela koji treba da bude oslobođen svakog shematizma. Otuda Jegerovo delo nije sistematski prikaz Aristotelove filozofije. Takozvani aporetički pristup Aristotelu prisutan je na pr. kod Barnsa (Barnes), mada možemo reći da ga nakon Jegera prate brojni tumači.

Jeger je pokazao da možemo da govorimo o razvoju pojmova kod Aristotela, te da ukoliko uopšte postoji Aristotelov jedinstveni pojmovni sistem on može biti jedino dinamički (Jaeger, 1985). Otuda u problemsko istraživanje Aristotelove filozofije bez nužnog pozicioniranja datog problema u statičan pojmovni sistem i najvažniji argument aporetičkog pristupa kao onog koji je primereniji Aristotelu, ubrajamo karakteristiku Aristotelovih pojmova koji nisu niti jednoznačni, niti uvek dosledno sprovedeni kroz *Corpus*. U tom smislu pojam dokolice treba posmatrati dinamički u sprezi sa pojmovima *eudemonije* (εὐδαιμονία) i teorijskog načina življenja (θεωρητικὸς βίος) kroz *Metafiziku*, *Nikomahovu etiku* i *Politiku*. Ovaj put se nameće kao nužan, jer pojam dokolice nije takozvani sistemski pojam kod Aristotela, i svakako nije noseći, a ipak, kako ćemo pokazati, čini neophodan uslov filoziranja uopšte, dakle do današnjih dana.

Kako je pojam dokolica višeznačan, a Aristotel polazi od uobičajenih predstava o pojavi, mi ćemo slediti njegov put.¹³

Starogrčko σχολή ima svoju etimološku osnovu u glagolu έχω, a u kulturološkom smislu vezan je za polis i za slobodnog građanina unutar polisa, koji su u smislu οἶκος počivali na radu robova.¹⁴ Otuda spoljašnja veza sa glagolom *imati*, *držati nešto u rukama*, *posedovati*, ali i izražena negacijom kroz ασχολή što označava *rad*, koju kasnije prihvataju Rimljani u latinskim izrazima: *otium* – *negotium*, neguje zapravo obrazac življenja u polisu. Ovako shvaćen pojam dokolice ne treba ipak negativno determinisati pojmom rada, već pojam rada treba posmatrati kao odsustvo dokolice. Važnost ovog uvida se pokazuje kod Aristotela koji uobičajenom predstavom dokolice čini se da i počinje u citiranom odeljku *Metafizike*. Dokolica, σχολή, se razume kao vreme u kome je moguće da se ostvare lične sposobnosti ključne za razvoj polisa u kulturnom, političkom i naučnom smislu. Ipak, pomenuto mesto A knjige (Aristot. Met. 981b 22-26) nam govori da prisustvo rada ukida mogućnost (δύναμις) ostvarenja (ἐνέργεια) gore pomenutih ličnih sposobnosti, i time zapravo dobija negativno određenje spram σχολή.¹⁵ K knjiga *Nikomahove etike* pokazuje ovakvo rasuđivanje ispravnim.

ἀσכולούμεθα γὰρ ἵνα σχολάζωμεν, καὶ πολεμοῦμεν ἵν' εἰρήνην ἄγωμεν.
τῶν μὲν οὖν πρακτικῶν ἀρετῶν ἐν τοῖς πολιτικοῖς ἢ ἐν τοῖς πολεμικοῖς ἢ
ἐνέργεια, αἱ δὲ περὶ ταῦτα πράξεις δοκοῦσιν ἀσכולοὶ εἶναι, αἱ μὲν πολεμικαὶ
καὶ παντελῶς. Aristot. (Nic. Eth. 1177 b 4-8)

¹³ Naime, metod koji je navavljen u A knjizi (Aristot. Nic. Eth. 1095a 28-30) sprovodi se i na ovom mestu. Aristotel u istraživanju polazi od uobičajenih, a ponekad i potkrepljenih mnenja.

¹⁴ U svom osvrtu na odnos Marksa i Engelsa prema grčko-rimskoj antici, Velskopf (Welskopf) ukazuje na važnost njihovog razumevanja polisa i isticanja činjenice da je na ovom stupnju istorijskog razvoja veza čoveka i rada opterećenja činjenicom *daß der Mensch zum Sklaven werden konnte* (Welskopf, 1958: 87). Takođe je za razumevanje prearistotelovskog pojma dokolice od izuzetnog značaja njena studija *Probleme der Müsse im alten Hellas*.

¹⁵ Ovde leži sva poteškoća prevoda grčkog σχολή našom reči dokolica. Dokolica kod nas ima negativan prizvuk spram rada. Ona za nas znači dangubiti, biti dokon, nekoristan... dakle, i u moralnom smislu ona znači odsustvo vrline. Spram Aristotelovog pojma σχολή, dokolica znači zapravo Ovensovo zapažanje: *Today the views for the most part are preoccupied with recreation and entertainment, even when they leave side doors open for cultural or relidious interests.* (Owens, 1981: 712).

Lišavamo se dokolice kako bismo stekli dokolicu kao što i rat vodimo da bismo stekli mir. Provedba činidbenih kreposti odvija se u državnim i ratnim poslovima, ali djelatnost tih zanimanja čini se da su bez dokolice što u cjelosti vrijedi za ratničke djelatnosti. (Prev. Ladan)

Koristeći izraz ἀσχολούμεθα γὰρ ἵνα σχολάζωμεν Aristotel naglašava ne samo logičku i jezičku vezu ἀσχολούμεθα - σχολάζωμεν, to jest da su rad i dokolica suprotni pojmovi, već i da rad (ασχολή) nema svrhu u samom sebi, da nije samodostatan, te da njegova svrha leži zapravo u dokolici. Teleološki princip se na ovom mestu nadovezuje na logičku i otvara jednu novu dimenziju odnosa pojmova, jer se u nastavku pokazuje da dokolica nije isto što i slobodno vreme, jer ono zasigurno nije nedostajalo državicima i ratnicima. Ovom problemu, a u odnosu na celinu *K* knjige *Nikomahove etike*, prilazi Owens iz konteksta dokolice i zapravo naglašava da nije uslov za dokolicu odsustvo rada, već prisustvo izbora „da se ne radi“ kao osnovne karakteristike dokolice (Owens: 1981). *The one basic characteristic of laesure comm only recognized by them all is choice. Leisure is the condition in which one is free to do what one wishes.* (Owens: 1981:718). Kako πολεμικοὶ nemaju mogućnost izbora na njih se u potpunosti odnosi odsustvo dokolice.¹⁶ Time, mogućnošću izbora, se međutim uspostavlja veza između pojma dokolice i vrline, koju Aristotel nigde implicitno ne pokazuje. Drugo, dopušta se da dokolica bude određena spram negacije rada, što potpuno, kako smo videli, promašuje bit σχολή u Aristotelovoj filozofiji. Dokolica nije nerad. Ovensov stav donosi poteškoće, ne samo u smislu onoga što idejno odgovara antičkoj epohi u kojoj mogućnost izbora kao osnovni etički princip nije zauzimaio tako visoku poziciju koju danas ima, već i zato što se u samom konceptu izbora a u kontekstu dokolice pojavljuju protivrečnosti kojih je Aristotel bio svestan i koje ističe u svojim Etikama.¹⁷ Kaluđerović smatra da *načelo praxisa u punom smislu jeste, dakle izbor, za razliku od voljnih aktivnosti životinja*, te da *načelo djelatnosti je izbor, dok je načelo izbora žudnja i logos, ali u vezi svrhe* (Kaluđerović, 2011 :319). Zapravo Kaluđerović jasno pokazuje (pritom se ne osvrćući na pojam σχολή) da se radi o različitim razinama u kojima se delatnost posmatra. Τῶν μὲν οὖν πρακτικῶν ἀρετῶν zavisi od izbora, a njegova se svrha (svrha ostvarenja praktičkih vrlina) ne pokazuje kroz državništvo ili ratništvo u njima samima, već oni imaju svrhu van sebe, te otuda ne mogu imati dokolice (Aristot. Nic. Eth. 1177 b 8-26). Σχολή je time određeno kao ono što ima svrhu u sebi samom.

Poteškoće sa pojmom izbora, a u vezi σχολή - ασχολή se ne razrešavaju niti u *Nikomahovoj* niti u *Eudemovoj etici*, već u prvom redu u *Politici*.

¹⁶ Solmsan (Solmsen) veruje da je ovaj čitav paragraf u *Nikomahovoj etici* Aristotelov osvrt na Spartu, u kojoj se upravo jer nije bilo dokolice, zbog državnog uređenja koje je zahtevalo stalnu spremnost u ratničkim veštinama, nije razvila filozofija. (Solmsen, 1964: 199.)

¹⁷ Jeger smatra da Aristotelova dela ne treba posmatrati jednoznačno i u vremenskom i u pojmovnom smislu. Razvojni put Aristotelove etike počinje pod uticajem sa Platonovig *Fileba*, koji je očigledan u *Protreptikosu*, na *Protreptikos* se nastavlja *Eudemova etika*, a kao poslednja u nizu stoji *Nikomahova etika*. Jeger ovaj niz dokazuje nesumljivom istorijskom logikom, sledeći razvoj pojma φρόνησις. Jeger s. 248.

τὸ δὲ σχολάζειν ἔχειν αὐτὸ δοκεῖ τὴν ἡδονὴν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν καὶ τὸ ζῆν μακαρίως. τοῦτο δ' οὐ τοῖς ἀσχολοῦσιν ὑπάρχει ἀλλὰ τοῖς σχολάζουσιν: ὁ μὲν γὰρ ἀσχολῶν ἔνεκα τινος ἀσχολεῖ [5] τέλους ὡς οὐχὺπάρχοντος, ἢ δ' εὐδαιμονία τέλος ἐστίν, ἢν οὐ μετὰ λύπης ἀλλὰ μεθ' ἡδονῆς οἴονται πάντες εἶναι. (Aristot. Pol. 1338a 3-7)

Izgleda, naprotiv da dokolica pruža sama po sebi uživanje, sreću i blažen život. Takav život nemaju oni koji rade (ἀσχολῶν, prim. auto.), već oni koji ga provode u dokolici. Jer onaj koji radi zato da postigne neki cilj (ὁ μὲν γὰρ ἀσχολῶν ἔνεκα τινος ἀσχολεῖ τέλους ὡς οὐχὺπάρχοντος, prim. auto.) koji je još pred njim, dok je sreća (εὐδαιμονία, prim. auto.) sama po sebi cilj i ona, po mišljenju svih, ne nosi sobom bol već uživanje. (Prev. Stanojević - Crepajac)

Prvi deo Aristotelovog paragrafa pokazuje da se i u *Politici* dokolica određuje spram svrhe (τέλος) po sebi, te u tom kontekstu i rad, kao ono što ima svrhu van sebe, da bi tek posredno preko pojma uživanja, izbor najboljeg uživanja zapravo mogao da se razume i kao pravilno korišćenje σχολή.

ταύτην μέντοι τὴν ἡδονὴν οὐκέτι τὴν αὐτήν τιθέασιν, ἀλλὰ καθ' ἑαυτοῦς ἕκαστος καὶ τὴν ἕξιν τὴν αὐτῶν, ὁ δ' ἄριστος τὴν ἀρίστην καὶ τὴν ἀπὸ τῶν καλλίστων. ὥστε φανερόν ἐστι [10] δεῖ καὶ πρὸς τὴν ἐν τῇ διαγωγῇ σχολὴν μαθάνειν ἅττα καὶ παιδεύεσθαι, καὶ ταῦτα μὲν τὰ παιδεύματα καὶ ταύτας τὰς μαθήσεις ἑαυτῶν εἶναι χάριν, τὰς δὲ πρὸς τὴν ἀσχολίαν ὡς ἀναγκαίας καὶ χάριν ἄλλων. (Aristot. Pol. 1338a 7-14)

Samo najbolji čovek bira najbolje uživanje, koje ima svoje korene u najvećoj lepoti. Prema tome, jasno je da se mora učiti i znati nešto čime će se ispunjavati (καὶ πρὸς, prim. auto.) slobodno vreme (σχολήν, prim. auto.). Ta znanja i te nauke postoje radi njih samih, dok one koje pripremaju ljude za rad postoje zato što su neophodne i služe drugoj svrsi. (Prev. Stanojević - Crepajac)

Παιδεία je ono čime se uspostavlja najbolji izbor, te se pokazuje da je obrazovanje tj. vaspitanje kao takvo odgovorno za ispunjavanje vremena dokolicom (σχολή), što znači onim naukama koje postoje radi njih samih, ili radom (ἀσχολή) kao onome što služi nekoj drugoj svrsi. Kako je oslobođenost od rada spoljašnji uslov dokolice, παιδεία je takođe odgovorna za pravu meru/zgodan čas (καὶ πρὸς)¹⁸ izbora. U prekomernosti dokolica izlazi iz obima svog pojma, napušta svoju suštinu, nalazi svrhu van sebe i postaje ono što mi danas u običnom govoru smatramo dokolicom, „ubijanjem vremena“, lenjstvovanjem, a u najboljem slučaju slobodnim vremenom i rasonodom.

¹⁸ Καὶ πρὸς zapravo znači i jedno i drugo, u njemu se ogleda kako grčko načelo mere, tako i biranje pogodnog časa. I jedno i drugo je, kako u grčkoj običajnosti, tako i kod Aristotela neophodno za pravilno obrazovanje/vaspitanje.

Svojestvenost dokolice označava dakle, i to da se ona na gore predstavljeni način života može učiti, ili jasnije da je παιδεία u mladosti uslov mogućnosti dokolice u zrelim godinama. Ovu uslovljenost dokolice životnim dobom iskazuje veza διαγωγῆ σχολῆν (način života u dokolici) i καιπρὸς te je jasno da Aristotel skolῆ u punom smislu te reči ne pripisuje omladini, koja dokolicu može imati jedino u smislu razonode. Kako je dokolica početak svega, očigledno da Aristotel smatra da je treba negovati primereno svakom dobu, dakle po meri životnog doba.

οὐ δ' ἐξ ἀρχῆς ἔταξαν ἐνπαιδεία [30] διὰ τὸ τὴν φύσιν αὐτὴν ζητεῖν, ὅπερ πολλάκις εἴρηται, μὴ μόνον ἀσχολεῖν ὀρθῶς ἀλλὰ καὶ σχολάζειν δύνασθαι καλῶς. αὕτη γὰρ ἀρχὴ πάντων μία: καὶ πάλιν εἴπωμεν περὶ αὐτῆς. εἰ δ' ἄμφω μὲν δεῖ, μᾶλλον δὲ αἰρετὸν τὸ σχολάζειν τῆς ἀσχολίας καὶ τέλος, ζητητέον [35] ὃ τι δεῖ ποιοῦντας σχολάζειν. οὐ γὰρ δὴ παίζοντας: τέλος γὰρ ἀναγκαῖον εἶναι τοῦ βίου τὴν παιδιὰν ἡμῶν. (Aristot. Pol. 1337b 30-37)

Stari su (muziku, prim. auto.) je uneli u vaspitanje zato što kao što sam često govorio, sama priroda traži da ne samo radimo kako treba već da budemo u stanju da lepo provodimo slobodno vreme (σχολάζειν δύνασθαι καλῶς, prim. auto.) jer ono je, da ponovimo još jednom, početak svega. Ako je međutim i jedno i drugo potrebno i ako pre treba izabrati dokolicu nego rad i ako je dokolica cilj rada, ostaje da se ispita čime čovek treba da se bavi u dokolici. (Prev. Stanojević - Crepajac)

Tako Solmsen (Solmsen) u svojoj studiji, u kojoj razmatra razvoj pojma σχολή, od Euripidovog *Ijona*, preko Ksenofonove *Kiropaidee* i Platonovog *Fileba*, pa sve do Aristotelove *Politike*, razume Aristotelov pojam παιδεία u kontekstu igre (eng. *play*) i svetkovine (Solmsen, 1964: 207-212).¹⁹ Παιδεία je prema Solmsenu u Aristotelovoj idealnoj državi zapravo suština grčke običajnosti, u njoj običajnost dobija svoju punoću i ozbiljenje, a ne obrnuto. Da je Solmsen na pravom tragu pokazuje i važnost muzike u παιδεία. Pesme kojima se slave bogovi i punoća života, radost i igra u potvrđivanju sveta običajnosti polisa bez koje pojedinac ne može imati dokolicu, čine da skolῆ bude bitno vezanom za muziku. Značaj muzike kako za παιδεία, tako i za samu običajnost, pa time i polis je kod Aristotela na više mesta naglašena. Omladina se vaspitava muzikom po odluci starih, ali je prema καιπρὸς (pogodnom času) primerena i dokolici:

ὄσα γὰρ ἀβλαβῆ τῶν ἡδέων, οὐ μόνον ἀρμόττει πρὸς τὸ τέλος ἀλλὰ καιπρὸς τὴν ἀνάπαυσιν: ἐπεὶ δ' ἐν μὲν τῷ τέλει συμβαίνει τοῖς ἀνθρώποις ὀλιγίακις γίγνεσθαι, πολλάκις δὲ ἀναπαύονται καὶ χρῶνται ταῖς παιδιαῖς οὐχ ὅσον ἐπὶ

¹⁹ Počasne pesme u slavu bogova su u Antičkoj Grčkoj nazivane *sholije*. Uznosile su se za vreme svetkovina, prilikom gozbi, a obično su se pevale uz liru. Iako Solmsen ne naglašava ovu etimologiju ona u dobroj meri može da opravda njegovu tezu i objasni odnos παιδεία i dokolice. Ceremonijalne aktivnost, polaganje oružja, mir, u jednom sasvim drugom pravcu razvija mogućí odnos Aristotela iz perspektive grčke običajnosti prema dokolici.

πλέον ἀλλὰ καὶ [30] διὰ τὴν ἡδονὴν, χρήσιμον ἂν εἴηδιαναπαύειν ἐν ταῖς ἀπὸ ταύτης ἡδοναῖς. Aristot. Pol. 1339b 25-31

Jer sva ona uživanja koja sa sobom ne donose štetu ne samo da su u skladu s krajnjim ciljem (čovjekov život) nego su zgodna i za odmor. Ali kako se retko događa da ljudi postignu krajnji cilj, dok se, naprotiv, često odmaraju i igraju ne zbog nekog višeg cilja nego zbog zadovoljstva, onda bi, možda, bilo korisno odmarati se uživajući u muzici. (Prev. Stanojević-Crapajac)

Aristotel u muzici pronalazi ono zadovoljstvo, kojim može korisno da se nadomesti neispunjavanje čovekove svrhe. Dokolica, σχολή, nije u igri prisutna u punom smislu reči, niti se misli na njen pojam kada se govori o odmoru, igri i zadovoljstvu. Ovo prosuđivanje važi kako u kontekstu uobičajenih predstava, tako i u duboko etičkom smislu, u kojima se dokolica, s jedne strane, posmatra kao slobodno vremene, a s druge kao vreme ispunjeno zadovoljstvom i razonodom. U teleološkom smislu, koji se ovde razmatra pri raspravi o etičkim pojmovima ili koji je osnov etike (i ne samo etike), navedene pojave nemaju svrhu same u sebi, već je njihova svrha nešto spoljašnje; ukoliko je ono spoljašnje zapravo ostvarenje krajnje svrhe čoveka, u etičkom smislu biva čoveku dopušteno.²⁰

Upravo *Nikomahova etika*, u poslednjoj knjizi, raspravlja o ovom vidu dokolice. Aristotel kaže da je uvreženo mišljenje da razonoda vodi blaženstvu, a kao razlog za takav stav većine navodi to što δυναστείας (oni koji nasilno vladaju, silnici) dokolicu provode u telesnim zadovoljstvima: δοκεῖ μὲν οὖν εὐδαιμονικὰ ταῦτα εἶναι διὰ τὸ τοὺς ἐν δυναστείαις ἐν τούτοις ἀποσχολάζειν, οὐδὲν δ' ἴσως σημεῖον οἱ τοιοῦτοί εἰσιν (Aristot. Nic. Eth. 1176b 16-18).²¹ Za razliku od ranog dijaloga *Protreptikosa* u kome Aristotel sledi Platonovu etičku misao, u *Nikomahovoj etici* metodološki put ka etičkim pitanjima je drugačiji. Jeger pokazuje da iako postoji kontinuirani razvoj Aristotelovih pojmova kroz njegov etički korpus, *Protreptikos* sledi Platonov dijalektički metod analizirajući pojmove do spoznaje ideja kroz suprotstavljanje filozofskih i nefilozofskih pristupa pojavi. *Nikomahova etika* čini suštinski zaokret u metodskom smislu, što se jasno vidi u gore citiranom paragrafu. Aristotel polazi od stvarnosti i dopušta da nije za svakog čoveka ono što se naziva slobodnim vremenom ispunjeno istim sadržajem²², zato dakle i ne živi svaki čovek u dokolici u punom i istom smilu reči.

²⁰ Ontološki nivo etičkih pojmova, je pokazatelj dubine Aristotelovog metoda i obrnuto. O tome Perović kaže: "On (Aristotel, prim. auto.) drži da filozofska svijest o razboritoj svijesti donosi pravu svijest o pravim uzrocima djelanja i sredstvima njihovog ozbiljenja. Ona prodire u bit djelanja i postiže pojmovnu spoznaju o njemu... Ljudsko djelanje kod Aristotela ima visok ontološki rang zato što je moguće pokazati da vlastite uzroke sadrže u sebi." (Perović, 2013: 25, 26)

²¹ Posredi je zapravo pogrešno razumevanje pojma blaženstva: οὐ γὰρ ἐν τῷ δυναστεύειν ἢ ἀρετῇ οὐδ' ὁ νοῦς, ἀφ' ὧν αἱ σπουδαῖαι ἐνέργειαι (Aristot. Nic. Eth. 1176b 19).

²² Kaluđerović primećuje da „Aristotel, zatim, za razliku od Platonove diferencije dobra po sebi i pojedinačnog dobra, radije govori o diferenciji između dobara koja su takva po sebi i onih koja su za neku drugu svrhu.“ (Kaluđerović, 2014: 226). *Eudemova etika* je zapravo razrešila Aristotelov odnos prema Platonu, koji je otvoren *Protreptikosom*.

Τὸ γὰρ ἀγαθὸν (15) καὶ τὴν εὐδαιμονίαν οὐκ ἀλόγως εἰκόασιν ἐκ τῶν βίων ὑπολαμβάνειν οἱ μὲν πολλοὶ καὶ φορτικώτατοι τὴν ἡδονήν· διὸ καὶ τὸν βίον ἀγαπῶσι τὸν ἀπολαυστικόν. Τρεῖς γὰρ εἰσι μάλιστα οἱ προύχοντες, ὃ τε νῦν εἰρημένος καὶ ὁ πολιτικὸς καὶ τρίτος ὁ θεωρητικὸς. (Aristot. Nic. Eth. 1095b 15-19)

Sudeći po njihovim životima većina, i oni najprostiji, čini se poistovjećuju – i to ne bez razloga – dobro i blaženstvo s nasladom; stoga i vole život užitka. Postoje uglavnom tri načina života: upravo spomenuti, zatim državni, i treće misaoni život. (Prev. Ladan)

Tri načina života uključuju tri različita razumevanja svrhe, iako je dobro krajnja svrha svega i u tehničko - poetičkom, i u etičko - političkom i u metafizičko - teorijskom smislu. Πᾶσα τέχνη καὶ πᾶσα μέθοδος, ὁμοίως δὲ πρᾶξις τε καὶ προαίρεσις, ἀγαθοῦ τινὸς ἐφίεσθαι δοκεῖ su reči kojima ročinje *Nikomahova etika* i dalje διὸ καλῶς ἀπεφάνησαντο τάγαθόν, οὗ πάντ' ἐφίεται. (Aristot. Nic. Eth. 1094a 1-3). Ako dobru sve teži, onda je ono takvo da ima svrhu u samom sebi, a ne u nečemu spoljašnjem, od sebe različitom (kao što je svrha rada bila dokolica), analogno treba u traganju za delatnošću, tj. za načinom života, da iznađemo onu koja je zbog nje same tj. koja ima svrhu u sebi samoj, pri čemu sve ostale delatnosti pronalaze svoju svrhu u njoj.²³

Aristotel pronalazi da je εὐδαιμονία²⁴ najviše dobro i svrha delanja.

τοιοῦτον δ' ἡ εὐδαιμονία μάλιστ' εἶναι δοκεῖ. Ταύτην γὰρ αἰρούμεθα αἰεὶ δι' αὐτήν καὶ οὐδέποτε δι' ἄλλο, τιμὴν δὲ καὶ ἡδονὴν καὶ νοῦν καὶ πᾶσαν ἀρετὴν αἰρούμεθα μὲν καὶ δι' αὐτά (μηθενὸς γὰρ ἀποβαίνοντος ἐλοιμέθ' ἂν ἕκαστον αὐτῶν), αἰρούμεθα δὲ καὶ τῆς εὐδαιμονίας χάριν, (5) διὰ τούτων ὑπολαμβάνοντες εὐδαιμονήσειν. (Aristot. Nic. Eth. 1097b 1-6)

Smatra se da je blaženstvo takvo više od bilo čega drugog, njega uvijek biramo radi njega samog, a nikad radi čega drugog; dočim, užitak, um, i sve kraposti biramo zaista i radi njih samih, ali i radi blaženstva, predpostavljajući kako ćemo s pomoću njih postati blaženi. Međutim blaženstvo niko ne bira radi tih stvari, a ni radi bilo čega drugog. (Prev. Ladan)

Stoga i *Eudemova* i *Nikomahova etika*, u prvim knjigama ispituju pojam blaženstva: ἡ γὰρ εὐδαιμονία κάλλιστον καὶ ἄριστον ἅ πάντων οὔσα ἡδιστον ἐστίν. (Aristot. Eud. Eth. 1214a 6-8). Prema Jegeru, Aristotel je već u *Protreptikosu* izgradio pojam blaženstva na Platonovom *Filebu*. On, pojam blaženstva kod ranog

²³ Ukoliko se ne povedemo za ovim zaključivanjem skliznućemo u rđavu beskonačnost na šta Aristotel upozorava: Εἰ δὴ τι τέλος ἐστὶ τῶν πρακτῶν ὃ δι' αὐτὸ βουλόμεθα, τᾶλλα δὲ διὰ τοῦτο, καὶ μὴ πάντα δι' ἕτερον αἰρούμεθα (πρόεισι γὰρ οὕτω γ' εἰς ἄπειρον, ὥστ' εἶναι κενὴν καὶ ματαίαν τὴν ὄρεξιν), δηλον ὡς τοῦτ' ἂν εἴη τάγαθόν καὶ τὸ ἄριστον. Aristot. Nic. Eth. 1094a 19-22

²⁴ Reč εὐδαιμονία je sastavljena od εὖ što znači dobar i δαίμων božanstvo, sudbina.

Aristotela, počiva na tri pojma, koja Jeger naziva faktorima (Faktoren) ili osnovnim snagama (Grundkräfte): φρόνησις, ἀρετή, ἡδονή,²⁵ a njihova mešavina dovodi do željenog srećnog života, tj. života ispunjenog blaženstvom. (Jaeger, 1985 : 244). U *Nikomahovoj etici* su ovi pojmovi pretočeni u „načine života“ iz već citiraneog odeljka Aristot. Nic. Eth. 1095b 15-19: ἀπολαυστικός βίος ima osnova u ἡδονή iz *Protreptikosa*, πολιτικός βίος čini se da nije nužno povezan sa ἀρετή, već je adekvatniji pojam τιμῆ, jer to oni koji žive praktičkim životom vide kao dobro (τιμῆ je dobro po njima) i θεωρητικός βίος bi mogao sa bude φρόνησις kako je pojam dat u *Protreptikosu*.²⁶ Međutim, ova analogija se čini sporna, imajući u vidu pojam blaženstva. Nije jasno kako bi blaženstvo moglo da počiva ili bar da bude odlika bilo kod drugog načina življenja, a da to nije posmatrački (θεωρητικός βίος). Blaženstvo je nešto krajnje i samodovoljno, budući da je svrha našeg delanja (τέλειον δὴ τι φαίνεται καὶ αὐταρκές ἢ εὐδαιμονία, τῶν πρακτῶν οὕσα τέλος. Aristot. Nic. Eth. 1097b 20), stoga i način življenja mora da ima svrhu sam u sebi. Cela deseta knjiga *Nikomahove etike* razmatra ovaj problem.

εἰ δὴ τῶν μὲν κατὰ τὰς ἀρετὰς πράξεων αἱ πολιτικαὶ καὶ πολεμικαὶ κάλλει καίμεγέθει προέχουσιν, αὗται δ' ἄσχολοι καὶ τέλους τινὸς ἐφίενται καὶ οὐ δὲ αὐτὰς αἰρεταὶ εἰσιν, ἢ δὲ τοῦ νοῦ ἐνέργεια σπουδῆ τε διαφέρειν δοκεῖ θεωρητικῆ οὕσα, καὶ παρ' αὐτὴν οὐδενὸς ἐφίεσθαι τέλους, καὶ ἔχειν τὴν ἡδονῆνοικείαν αὐτὴ δὲ συναύξει τὴν ἐνέργειαν καὶ τὸ αὐταρκές δὴ καίσχυλαστικὸν καὶ ἄτρυτον ὡς ἄνθρωπον, καὶ ὅσα ἄλλα τῶ μακαριώαπονέμεται, τὰ κατὰ ταύτην τὴν ἐνέργειαν φαίνεται ὄντα: ἢ τελεία δὴ εὐδαιμονία αὐτὴ ἂν εἴη ἀνθρώπου, λαβοῦσα μῆκος βίου τέλειον: οὐδὲν γὰρ ἀτελές ἐστὶ τῶν τῆς εὐδαιμονίας. (Aristot. Nic. Eth. 1077b 15-26)

Ako se među činidbama što su u skladu sa krepnostima državništvo i ratništvo ističu i ljepotom i veličinom, ali su bez dokolice, i teže nekoj drugoj svrsi a nisu vrijedni izbora sami po sebi, dok se smatra da se djelatnost uma odlikuje ozbiljnošću, jer se sastoji od misaonog promatranja, i ne teži ni za kakvom drugom svrhom osim sebe same, i pojeduje sebi svojstven užitak (koji umnaža samu djelatnost); te ako se sa njom slažu samodostatnost, dokolica i neumornost moguća čovjeku – zajedno sa ostalim značajkama što se pridaju veoma sretnu čovjeku – ,onda bi upravo ta djelatnost predstavljala čovjeku savršeno blaženstvo – uz potpun životni vijek, jer u blaženstvu nema ništa nepotpuno. (Prev Ladan)

²⁵ Za razliku od Platonovog *Fileba* u kome sreća zavisi od ispunjenja φρόνησις i ἡδονή, a ne i od vrline (ἀρετή). Pojam φρόνησις se u *Protreptikosu* oslanja na Platonov, te ima teorijski smisao, a ne praktički kako je to u *Nikomahovoj etici*.

²⁶ Jeger izražava ovu razliku između *Protreptokos* i *Nikomahove etike* u sledećem: *Im Protreptikos hatte die φρόνησις noch den vollen platonischen Sinn des ewige Sein und damit zugleich den höchsten Wert theoretischen nous. Der Philosoph allein lebt des Leben der φρόνησις. Die Nikomacische Ethik macht dierichtige sittliche Einsicht nicht mehr von der Erkenntnis des Transzendenten abhängig, sie sucht nach einer natürlichen Begründung in dem praktischen Bewußtsein des Menschen und im sittlichen Ethos.* (Jaeger, 1985: 246)

Delatnost uma koja pripada θεωρητικὸς βίος, je jedina samodostatna, i sastoji se od misaonog posmatranja bivstvovanja kao takvog, te je njoj svojstveno blaženstvo. Time prva rečenica *Metafizike*: πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἶδέναι ὀρέγονται φύσει (Aristot. Met. 980 a 21), dobija svoj puni smisao, jer zapravo svaki čovek teži krajnjem dobru διὸ καλῶς ἀπεφίησαντο τάγαθόν, οὐ πάντ' ἐφίεται, εὐδαιμονία (Aristot. Nic. Eth. 1094 3) koje se ostvaruje misaonim posmatranjem. Misaono posmatranje međutim samo po sebi nije dovoljno. Za θεωρητικὸς βίος je potrebna σχολή, mirovanje i uživanje, odsustvo čamotinje izazvano samodostatnošću punoće života. Samodostatnost i dokolca je ono čime se odlikuje posmatralački život, otuda dokolicu, σχολή, treba posmatrati kao samu mogućnost εὐδαιμονία, kao osnovne odlike posmatralačkog života. *Εὐδαιμονία* se stiče posmatračkom delatnošću u skladu sa vrlinom (Aristot. Nic. Eth. 1102a13) koja se ostvaruje u dokolici: δοκεῖ τε ἢ εὐδαιμονία ἐν τῇ σχολῇ εἶναι. (Aristot. Nic. Eth. 1177b 4).

Tek punoćom života u dokolici, dokoličareći (σχολάζω), čovek ostvaruje svoj pojam, svoju bit (τὸ τί ἦν εἶναι) određenu *logosom*. Dokolica je mir u kome um posmatra samog sebe razumevajući bivstvujuće u punoći bivstvovanja. Um dokoličareći zapravo „uzima“ vreme i ispunjava ga sabirajući (*logosnost*) bivstvovanje. Dokoličarenje je po –imanje (σχολή) bivstvovanja. U tom se poimanju ostvaruje punoća života, jer je ono slušanje i motrenje bivstvovanja bivstvujućeg i od-govor na celinu (bivstvo). Dokolica je po-imanje, jer u njoj *logosom* biva osvetljeno (ἀληθεύω) ono što u ασχολή ostaje za čoveka prikriveno, istina bivstvovanja. U dokolici se živi θεωρητικὸς βίος, život dostojan bogova, onaj koji nadilazi, koji je izvrsniji od ljudske prirode: ὁ δὲ τοιοῦτος ἂν εἴη βίος κρείττων ἢ κατ' ἄνθρωπον: οὐ γὰρ ἢ ἄνθρωπός ἐστιν οὕτω βιώσεται, ἀλλ' ἢ θεῖόν τι ἐν αὐτῷ ὑπάρχει: ὅσον δὲ διαφέρει τοῦτο τοῦ συνθέτου, τοσοῦτον καὶ ἡ ἐνέργεια τῆς κατὰ τὴν ἄλλην ἀρετῆν. (Aristot. Nic. Eth. 1177b 25-28). *Εὐδαιμονία* je u σχολή, u *po-imanju dobro božanstvo*.

Osnova ovog rada je bilo istraživanje razloga površnog odnosa nas modernih prema Aristotelu. Pokazuje se da takav odnos nije tek slučajan. Mi moderni biramo radije ništa nego bivstvovanje, radije čamotinju nego blaženstvo, radije rad nego dokolicu. Moramo se obesmrtniti: ἀλλ' ἐφ' ὅσον ἐνδέχεται ἀθανατίζεῖν καὶ πάντα ποιεῖν πρὸς τὸ ζῆν κατὰ τὸ κράτιστον τῶν ἐν αὐτῷ· εἰ γὰρ καὶ τῷ ὄγκῳ μικρόν ἐστι, δυνάμει καὶ τιμιότητι πολὺ μᾶλλον πάντων ὑπερέχει. (Aristot. Nic. Eth. 1177b 28 - 1178a 1), da bi vlastitom izvrsnošću razumeli Aristotela.

Ana Miljević

ARISTOTLE'S TERM OF LEISURE (Ἡ ΣΧΟΛΗ): AN APORETIC APPROACH

An immediate cause for the research done in this paper is contemporary authors' attitude towards Aristotle's philosophy as a historical monument in which the beginning of a thought can be found, but not the very thinking about the things taken into consideration. The aim of the research is to stir up the reflection about a problem which caused given state of things in the period at „end of philosophy“, through non-systematic approach to Aristotle's terms. The review of Nietzsche's claim that with the term of work "modern man" "overcomes" ancient era, directly refers to Aristotle's term of leisure (σχολή). Using aporetic approach the term of leisure is traced through *Metaphysics*, *Politics* and *Nicomachean Ethics*. The paper finds difficulties in understanding leisure as simple free time by analyzing the relationship among the terms θεωρητικός βίος and εὐδαιμονία. In the framework of this relation (σχολή) is no longer shown as the absence of work and care, but as a discovery of the Being in its fullness. Theoretical life (θεωρητικός βίος) is the final purpose of a man and his attempts which are realized in the term for happiness (εὐδαιμονία) that corresponds to Aristotle's notion of a man as a being that possesses logos, mind which understands and gathers of the Being. Thus, this paper does not excludes the term of virtue (ἀρετή), but looking at it from different angles shows that εὐδαιμονία is not the state of a modern man, no matter whether he possesses moral or intellectual values, because a modern man does not possess σχολή in Aristotle's meaning and the fullness of the Being is not revealed to him.

Keywords: Aristotle, Being, happiness (εὐδαιμονία), leisure (σχολή), θεωρητικός βίος.

LITERATURA:

- Aristotel (1984). *Politika*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod
- Aristotel (1988). *Metafizika*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada
- Aristotel (1992). *Nikomahova etika*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada
- Aristotle, *Eudemian Ethics*, Perseus Digital Libery, preuzeto sa: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0049>
- Aristotle, *Metaphysics*, Perseus Digital Libery, preuzeto sa: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0051>
- Aristotle, *Nicomachean Ethics*, Perseus Digital Libery, preuzeto sa: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0053>
- Aristotle. *Politics*. Perseus Digital Libery, preuzeto sa: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0057>
- Aristotle. *Protreptikos*. Protrepticus, preuzeto sa: <http://www.protrepticus.info/protreprecon.2015i20.pdf>
- Boyle, N. (2010). Goethe's Theory of Tragedy. *Modern Language Review*. 105. 4. 1072-1086.
- Chroust, A. H. (1977). Aristotle, „Metaphysics“ 981 b 13-25: A Fragment of the Aristotelian „On Philosophy“. *Rheinisches Museum für Philologie*. Neue Folge. 120. 3/4. 242-246.
- Durand, (1926). Science and Civilisation. *Sciens. New Series*. 64. 1651. 167-173.

- Đurić, M. (1984). *Niče i metafizika*. Beograd: Prosveta
- Heinaman, R. (1988). Eudaimonia and Self-Sufficiency in the Nicomachen Ethics. *Phronesis*. 33. 1. 31-53.
- Heinaman, R. (1993). Rationality, Eudaimonia and Kakadaimonia in Aristotle. *Phronesis*. 38. 1. 31-56.
- Jaeger, W. (1985). *Aristoteles Grundlegung einer Geschichte seiner Entwicklung*. Berlin: Weidmann.
- Kaluđerović, Ž. (2011). Aristotelovo razmatranje *logosa*, "volje" i odgovornosti kod životinja. *Filozofska istraživanja*. 31. 2. 311-321.
- Kaluđerović, Ž. (2014). Aristotelova aretologija. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*. 39.1. 225-235.
- Koller, H. (1959). Das Modell der griechischen Logik. *Glotta*. ½. 61-74.
- Niče, F. (1983). Rođenje tragedije. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
- Niče, F. (1990). O koristi i šteti istorije za život. Beograd: Grafos.
- Nietzsche, F. (1872). *Der griechische Staat*. The Nietzsche Channel (unpublished Works) preuzeto sa: <http://www.thenietzschechannel.com/works-unpub/five/tgsg.htm>
- Owens, J. (1981). Aristotle on Leisure. *Canadian Journal of Philosophy*. 11. 4. 713-723.
- Perović, M.A. (2013). *Filozofija moralna*. Novi Sad: Cenzura
- Philippson, R. (1925). Akademische Verhandlung über die Lustlehre. *Hermes*. 60. 4. 444-481.
- Reale, G. (1990). *A History of Ancient Philosophy II: Platon and Aristotle*. New York: State University of New York Press.
- Solmsen, F. (1944). Boethius and the History of the Organon. *The American Journal of Philology*. 65. 1. 69-74.
- Solmsen, F. (1964). Leisure and Play in Aristotele's Ideal State. *Rheinisches Museum für Philologie*. Neue Folge. 107. 3. 193-220.
- Stemmer, P. (1992). Aristotele's Glücksbegriff in der „Nikomachischen Ethik“: Eine Interpretation von EN I, 7. 1097b2-5. *Phronesis*. 37. 1. 85-110.
- Tsouyopoulos, N. (1975). Logik und Dialektik als Wissenschaftsmethoden. *Studia Leibnitiana*. 7. 1. 81-104.
- Welskopf, E. C. (1958). Die Produktionsverhältniss im alten Orient und in der Griechisch – Römischen Antike. *Listy filologické / Folia philologica*. 81. 2. 84-89.